

**АНАТОМИЯ НА ЕДИН ГРАЖДАНСКИ ПРОТЕСТ
В БЪЛГАРИЯ В КРАЯ НА СОЦИАЛИЗМА:
СЛУЧАЯТ „РУСЕ”**

Илияна Марчева

*Институт за исторически изследвания – БАН, България
imarcheva@abv.bg*

**Anatomy of a Civil Protest in Bulgaria
at the End of Socialism: the Case of Ruse**

Iliyana Marcheva

*Institute for Historical Studies - BAS, Bulgaria
imarcheva@abv.bg*

Abstract. The author analyzes the first civil protest in Bulgaria from September 1987 until February 1988. It took place in Ruse and was caused by the pollution that a chemistry factory in the neighboring Romanian city of Giurgiu had constantly been producing since 1984 and Bulgarian authorities could not cope with it. The citizens of Ruse suffered not only from the pollution but also from the silence enforced on their problem in mass-media by the ruling Communist Party. Six ordinary women were encouraged, probably by the Soviet policy of “glasnost” and “perestroika”, to organize their acquaintances and friends to protest peacefully against the silence on the pollution of their town. They used formal and informal channels to persuade people and to prepare the slogans for the demonstration. Then the initiative was taken by the intellectuals from Sofia. Their activities as well as the repressions of the authorities transformed the civil protest into a political one. The role of the Soviet leader M. Gorbachov to discredit the Bulgarian leader by interfering with the Bulgarian-Romanian diplomatic debate on the pollution remained hidden for both country and capital eco-activists.

Keywords: protest, pollution, glasnost, perestroika, socialism.

**1. Граждански протест по време на социализма?
Към постановката на въпроса.**

1.1. Съпротивата при социализма в България

България по време на монополното управление на комунистическата партия, т.е. по времето на социализма, не преживява граждански, политически, интелектуални протести в мащаби, характерни за повечето европейски социалистически страни. Имам предвид, че тя не може да се похвали нито със социалните протести от Берлин 1953, нито с политическите протести от Унгария и Полша 1956, или с Прага 1968, нито с интелектуален протест, подобен на Харта 77.

Разбира се, това не означава, че за целия период от 1944 до 1989 г. в България няма съпротива, но мащабите и последиците ѝ са незначителни. Тя

не повлиява на гражданското поведение на по-голяма част от обществото, нито получава международна и вътрешна разгласа. За това допринася без съмнение и политиката на БКП на камшика и захарчето спрямо най-активните в обществото – интелигенцията. Значение има и обстоятелството, че по време на социализма българското аграрно общество преживява своята най-интензивна модернизация, което се отразява на жизненото равнище и социалните хоризонти на хората. БКП кадрово и програмно контролира и направлява всички организации и движения, които достигат до 1989 през 1982 г. така че те да не поставят автентични искания на гражданите. Подобно контролиране и направляване на гражданското недоволство цели да направи властта по-ефективна, но и по-здрава. Всичко това обяснява защо в България при социализма трудно може да се очакват спонтанни и автентични граждански протести.

Класическото определение за тези протести е мирни организирани действия срещу дадени политически решения или действия. Гражданските протести по дефиниция са характерни за гражданското общество, което трябва да е коректив на властта, а не да се ръководи от единен политически център, както е случаят със социалистическа България (Тодоров 2012: 166-173). Затова е логично да търсим автентични граждански протести в България в края на социализма, когато властта на политическия център е твърде нестабилна.

1.2. Разрешената опозиционност в края на социализма през втората половина на 80-те години на XX век. Политиката за „гласност” и „перестройка”

Краят на социализма, и в България, и в останалите социалистически страни, съвпада с политиката на гласност и преустройство, подета от новия съветски партийен лидер Михаил Горбачов. Тя се характеризира с поредната вълна на разобличаване на сталинизма в практиката на управление на комунистическите партии и особено в техните ръководни центрове. Тази политика намира почва сред широките слоеве на обществото и в България, и в другите страни, защото чрез съветските средства за масова информация открито се говори за разминаването между думите – идеала и делата на властимающите. Заедно с това, старите лидери като Тодор Живков например, също се стремят да се впишат в реформаторския стил на Кремъл. Не случайно на поредния реформаторски Юлски пленум, но вече през 1987 г., се приема т. нар. Юлска концепция за преустройство на обществото и неговото по-нататъшно демократизиране, включително и като се допускат автентични сдружения на гражданите. Така в края на социализма вече има външнополитически и вътрешнополитически предпоставки за прояви на гражданско съзнание и поведение. Или с други думи за организирано мирно изразяване на протестни действия срещу накърняване на някакви граждански права. Но понеже и тогава продължава да управлява комунистическата партия, то всеки протест по повод

защита на някакви граждански права пак е насочен срещу властта на тази партия. Затова неслучайно и в литературата, и в съзнанието на съвременниците на тази епоха, гражданският протест се свързва с дейността на столичната интелигенция във връзка с филма на Юри Жиров „Дишай“, чиято премиера на 8 март 1988 г. в Дома на киното в София дава тласък на създаване на първата опозиционна в България организация, наречена с красноречивото заглавие „Обществен комитет за екологична защита на Русе“ /ОКЕЗР/. Той е последван и от други такива дисидентски организации, като Клубът за гласност и преустройство, по-късно Клуб за гласност и демокрация, Независимото дружество за правата на човека и др. п., от които се ражда бъдещата антикомунистическа опозиция (Баева 2001: 221-243).

Преди тази опозиция да подхване по същество политическите протести срещу системата, които довеждат до нейното разрушаване, се реализира действителен граждански протест на хората от Русе – жертви на обгазяването. Той именно предизвиква софийската интелигенция да реагира и да даде израз на първото недоволство от режима.

Благодарение на отварянето на архивите на БКП, публикуването и изследването на историята на Клуба за защита на Русе, както и на изключително ценното регионално изследване на В. Антонова и Д. Каменова (Антонова, Каменова 2008) може да се възстанови историята на първия граждански протест в края на социализма. Той се състои през септември - ноември 1987 г. и януари - февруари 1988 в гр. Русе и се изразява в мирни манифестации срещу обгазяването на града, което идва от румънския бряг и застрашава не толкова дори граждански права, колкото естествените човешки права на здравословна природна среда. Анатомията на този протест т.е. очертаването на повода и причините за протеста, организацията и организаторите му, реакцията на властта може да покаже механизмите и факторите, поради които в края на социализма класически наглед граждански протест ескалира в политически.

2. Предистория на гражданския протест в Русе в 1987-1988 г.

2.1. Причината – обгазяването на град Русе

Заради мегаломанския проект на властната Елена Чаушеску за създаване край Дунава на „долината на голямата румънска химия“ в Гюргево през 1981 г. започва строителство на завод за хлор, хлорни продукти и резервоар за хлор, който е пуснат в пълна експлоатация през 1984 г. Той работи 10-12 пъти над капацитета си и затова предизвиква силна концентрация във въздуха на хлор. Скоро корозират и стените на резервоара за хлор, а и той е без външна обвивка. Затова се налага през 1987-1988 всяко тримесечие да заседава румънско-съветска временна работна група за доставка на оборудване за този завод и за неговия резервоар. А на срещуположния бряг е Русе, разположен на по-ниския дунавски бряг, амфитеатрално. Така, че русенци търпят обгазяване още от 1981. Особено опасно става през пролетта и есента, когато с мъг-

лата хлорът вече не е газообразен, а става течен. Комитетът за опазване на околната среда при МС на НРБ е алармиран още през 1982 г. от началника на Районната инспекция по опазване на природната среда – Русе инж. Борис Борисов. През 1984 г. в Русе (в Националния музей по транспорта) е монтирана френска апаратура за денонощни измервания, чиито данни са засекретени, но стават известни на русенци благодарение на съпричастността на музейните работници. Русенци започват да боледуват, особено децата, от остри респираторни заболявания и това също не може да бъде скрито. През 1987 г. обгазяванията нарастват застрашително и са отчетени 128 такива с 8,5 пъти по-висока концентрация над пределно допустимата, а заболяемостта сред децата става 2 пъти по-висока тогава в сравнение с години, когато изригванията са били под пределно допустимата концентрация. Местната общественост търси начини да реагира.

2.2. Първите опити за реакция на тази екологична заплаха

Първоначално, през 1984-1986 г. чрез официалните канали: чрез профсъюзите, чрез лектории в селата, чрез опити да се стигне до телевизионното предаване – отдушник тогава „Всяка неделя“, чрез МВР-Русе и кореспонденти на централните медии, включително и чрез русенският депутат Дончо Каракачанов русенци алармират за екологичната заплаха над своя град. Всички сигнали са засекретени и не получават разгласа. Затова русенци прибегват и до непозволен, неофициални канали – пишат анонимни писма ту с лява, ту с дясна ръка, по моряци, пътуващи в Западна Европа, изпращат сведения до радио „Свободна Европа“ за обгазяването на крайдунавския град и за източника на това – румънския хлорен завод. Но пак няма никаква видима реакция на властта на централно ниво. Защото на местно ниво – експертът от РИОПС благодарение на местния началник на МВР-Русе получава твърде бързо международен паспорт и успява да изненада румънските си колеги в Гюргевския завод и да ги изобличи във фалшификация на методите на замерване. За тази си постъпка е понижен в длъжност (Антонова, Каменова 2008: 14-18).

2.3. Поводът – връзването на червените връзки на 23 септември 1987 г.

Над всички тегне официалната забрана от центъра да се пише и говори за обгазяването на Русе. Това се възприема като безхаберие на централната власт, която връзва ръцете и на местната. Потвърждение за подобна политика русенци намират на 23 септември 1987 г. Тогава на открито пред Паметника на свободата не се прекратява връзването на червени връзки на пионерите, въпреки че от Гюргево се стеле задушливата миризма. Тя предизвиква припадъци на децата, кара ги да си свалят връзките и да ги използват като противогази. Но никой от централните и местните фактори не смее да отмени зловещата церемония. Това кара шест жени от Русе да замислят и организират ми-

рен протест, за да не могат повече властите да си затварят очите пред проблема. Всички в Русе страдат от хлора, така че имат общ проблем и общ интерес да се спре заводът в Гюргово.

3. Анатомия на гражданския протест в Русе септември 1987 – февруари 1988

3.1. Организаторките

Те са технически ръководители на 4 от 6-те района по изграждане и поддържане на зелената система в Русе: Цонка Букурова, Вяра Георгиева, Дора Бобева, Стефка Монова и техните помощнички – Евгения Желева и Албена Велкова. Те са майки, приятелки и колежки, имат си взаимно доверие и търсят начини да изразят своя протест открито след събитията от 23 септември 1987 г. Шестте жени организират другите русенци чрез формални и неформални канали, с които разполагат – връзки с всички предприятия, които често „доброволно“ дават трудовни за озеленяване, посвещават и своята партийна секретарка (която ги подкрепя), използват авторитета на профсъюзите, като казват, че протестът е съгласуван с тях. Всяка си набелязва по 20 познати семейства, които да проагитира да излязат на мирен протест. Използват телефони и лична агитация, за да приканват познатите си на мирна демонстрация след последния случай на бездействие на централните и местни органи по повод обгазяването на града. И на своето работно място – базата на пл. „Ив.Вазов“, наречен „Островът на свободата“, те и техните колеги – работниците от Паркострой в извънработно време - през съботата и неделята - подготвят надписи за плакатите за тази първа среща между хората и властта (Антонова, Каменова 2008: 26-28).

Така се стига до първата демонстрация в Русе на 28 септември 1987 г., в която шестте жени повеждат 500 души пред цитаделата на властта – партийния дом, когато там заседава окръжният комитет на БКП, охраняван от представители на реда. Те обаче не проявяват грубост и са мълчаливо солидарни със своите съграждани, предупреждавайки ги, че могат да ги допуснат само до стъпалата на партийния дом. Демонстрантите не искат да стигат подалече нито в буквалния, нито в преносния смисъл (Антонова, Каменова 2008: 30-32). И това се вижда от исканията им на плакатите, които издигат.

3.2. Исканията

Надписите говорят, че протестът е изключително по повод екологичната катастрофа в града. Ще цитирам по запазените снимки: „Мирна демонстрация за въздух“, „Хлор – не!“, „Искаме здраво поколение“, „Чист въздух за нашите деца“, „Русе, обречен град ли е?“. Организаторките се пазят да не бъдат възприети като антиправителствени подстрекателки. Затова залепват бял лист върху думата „поне“ на най-провокативния си плакат и той става „Дайте

ни чист въздух” вместо „Дайте ни поне въздух” (Антонова, Каменова 2008: 28, 29).

3.3. Мерките на местната власт

Пред демонстрантите излиза секретарят на окръжния комитет на БКП Иван Андреев и се опитва да успокои хората, като почва да им изрежда мерките на централната власт – протестната нота на МС от 25 септември 1987, подготовка на нова среща между Живков и Чаушеску, преговорите да се спре завода за хлор. Но Андреев е апострофиран и прекъснат, когато се опитва да убеди множеството, че няма данни за нараснал брой на спонтанни аборти през последните години. Това взривява на събралите се хора и ги настройва борбено за нов протест. Демонстрантите се заканват да организират нов митинг след няколко дни (Антонова, Каменова 2008: 31-32).

Затова се предприемат мерки срещу организаторките на протеста. По снимките от митинга МВР започва да ги идентифицира (Антонова, Каменова 2008: 34-35). Ръководството на града се колебае между силовите репресии и използване метода на убеждението (Антонова, Каменова 2008: 36). Заедно с това – окръжното военно управление - Русе разпространява сред русенци „Паметка за поведение на населението при обгазяване с хлор”, което е косвено признание за правота на протестиращите (Антонова, Каменова 2008: 37).

Най-накрая е пробито и мълчанието, но само в местната преса. На 2 октомври във в. „Дунавска правда” излиза обширна статия с заглавие „Съвместни усилия за опазване на чистотата на въздуха. Съвещание с партийния, стопанския и обществен актив на Русенска община”, в която читателите са най-подробно информирани за срещата на първия секретар на ОК на БКП Иван Винков с ръководството на Гюргевския окръжен комитет на РКП и с това, че българската страна е поставила ребром въпроса за спиране на завода. В местната преса има и информация за разговорите на ниво зам.-министър-председатели на двете страни, подготвящи предстоящата среща между Живков и Чаушеску, на която също ще се разискват екологичните проблеми и възможностите за тяхното отстраняване. Не е пропусната и работата на експертите - зам.-министрите по опазване на околната среда, пак по повод обгазяването. Посочен е и румънският аргумент, че хлор изпуска и ТЕЦ Русе. Хората са информирани, че румънските експерти смятат българските норми за замърсяване завишени, както и че използваната от тях методика не дава такива дози, както сочи българската. Но заедно с тези мерки, властта отказва да информира за осъществения протест и по такъв начин отказва да признае връзката и ролята му за по-открито поставяне на въпроса за обгазяването пред румънските власти (Антонова, Каменова 2008: 33-34, 231).

3.4. Протестът набира скорост

Обществеността в Русе вече не иска думи. Ето защо се състои втора демонстрация на 29 септември. И при нея се вижда, че хората пак чакат своите неформални лидери – 6 жени да ги поведат. Те са завоювали доверието им, че имат кураж за реални, масови, мирни действия в защита на чистия въздух за всички, че няма да има други ексцесии (Антонова, Каменова 2008: 35). Така е и при следващите общо 4 протестни демонстрации от 29 септември до 10 февруари 1988 г.. В редиците на последната вече се включват 2000 души, винаги множеството върви след тези жени и отказва да припознае други за организатори на протести (Антонова, Каменова 2008: 35-36).

От централния печат пръв поставя въпроса за Русе и за табутата около екологичния му проблем в „Литературен фронт“ от 15 октомври със статията на Евтим Евтимов, „Въздух за гласността“. Нещо повече – там, без да се споменава за демонстрация, се прави описание на протеста по следния начин: „хората излязоха на градския площад с призива: „Дайте ни чист въздух“, „Не на хлора“, „Искаме здраво поколение“. Следващ вестник, който подема информацията за екологичните проблеми на Русе е в „Стършел“ с материала на Найдено Илиев „Там, где птичките не пеят“ (Антонова, Каменова 2008: 37).

Така, без да се информират хората за първия граждански протест в България директно, мълчанието е свалено. Това позволява на екипа от студия Екран на БТ, сценаристите Георги Аврамов и Виолет Цеков и режисьорът Юрий Жиров, които готвят документален филм „Лице“ за преустройството, да пристигнат в Русе през октомври 1987 г. За това те са убедени от философа ст. н. с. Стефан Гайтанджиев. Случайна среща между тях и русенеца Веселин Петков ги кара да насочат вниманието си към ставашото в Русе (Баева, 2001: 229). Кинодейците влизат в контакт с шестте жени. С много хитрости, включително и като инсценират сцени с обгазявания, със съпричастност от страна на гражданите, които на 3 ноември отново се появяват на площада с плакати-те, се ражда филмът „Дишай“ (Антонова, Каменова 2008: 38).

Сега вече гражданският протест започва да придобива политически характер – на сградата на в. „Дунавска правда“ неизвестна ръка написва „Долу БКП“ (Антонова, Каменова 2008: 41-42).

От 9 декември 1987 до 22 януари 1988 г. млади русенски художници правят тематична изложба на екологична тема „Екология – Русе 1987“, която допълнително окуражава и русенци, и столичната интелигенция. В книгата за впечатления може да се прочете призив да се създаде „независима организация като Грийн пийс, а не чрез спонтанни митинги да се пробива шестгодишно мълчание“ (Антонова, Каменова 2008: 47). Изложбата е отбелязана от всички големи софийски вестници. Светлин Русев като председател на УС на СБХ на 5 февруари в писмо, публикувано във в. „Народна култура“, не само високо оценява младите русенски художници и тяхната смела гражданска позиция, но и призовава и другите творци да ги последват.

Същевременно русенци продължават да се борят за чист въздух. През февруари 1988 г. демонстрантите се срещат с кмета на Русе Керчо Джамбазов, но обгазяванията не спират.

Така се стига до 10 февруари – до демонстрацията на майките с количките – тогава 2000 русенци излизат и вече за разлика от предишните случаи шумно скандират своя протест под надслов "Не щем да бъдем обречени". Те настъпват към Партийния дом, от където излиза членът на ПБ на БКП Гриша Филипов. Той се усмихва не особено адекватно на гневното мнозинство. Гриша Филипов не разбира за какво са се събрали тези хора. Дори първоначално си мисли, че те са тук за, да го приветстват (Антонова, Каменова 2008: 53-55). Защото той знае неща, които гражданите не знаят.

3.5. Властта и проблемът с обгазяването на Русе

Русенци (и местни отговорни фактори, и обикновени граждани), също както и софийската интелигенция, вероятно не си дават докрай сметка, че са станали заложници на голямата политика. Мерките на правителството в София за преодоляване на екологичните замърсявания (такъв е използваният в официалните документи евфемизъм) са определени в Разпореждане 25 на Бюрото на МС за опазване на околната среда още на 4 септември 1986 г. Същата година по време на ежегодната си среща с Николае Чаушеску Т. Живков поставя проблема с обгазяването на Русе, но той е отминат с оправданието, че оборудването на гюргевския завод е съветско производство. Така в този промишлен българо-румънски спор се намесва трети фактор – СССР.

С напредването на „перестройката“ отношенията между София и Кремъл стават все по-трудни. Сложни са по принцип и отношенията между Живков и румънския му колега. Негласно София е поела ролята на буфер между Москва и Букурещ и през годините 1965-1985 добре се справя с нея – за това свидетелстват ежегодните, а в някои години и неколкостранните срещи в година между Живков и Чаушеску (Марчева 2010: 117-133). Но с политиката за „преустройство“, зад която Горбачов прикрива стремежа на Кремъл да замени ръководните екипи в своите съюзници, за да възприемат по-лесно новите насоки на отношенията в Източния блок, нещата се усложняват. И Живков, и Чаушеску се мислят за изостанали, без капацитет за реформиране източноевропейски ръководители. Но докато към Живков Горбачов е по-агресивен – изпраща му емисаря си Вадим Медведев, и то точно през август-септември 1987 г., за да го критикува за Юлската концепция, защото отнема инициативата на реформаторство на хората на Кремъл в българския политически елит (прословутият спор за ролята на комунистическата партия от октомври 1987 г.), то към Чаушеску Горбачов спазва дипломатията. Самият той признава по-късно, че след изразени несъгласия от страна на Чаушеску, двамата се усамотявали и след това се присъединявали към останалите ръководители на източноевропейските социалистически страни с изявления от сорта, че двамата са се разбрали и договорили по спорните въпроси (Марчева,

2009: 700). Именно това използва Чаушеску и румънската страна, когато българската поставя въпроса за обгазяването на Русе от Гюргево – че заводът е построен със съветски технологии и обвиненията на българите са косвени обвинения срещу тези технологии.

3.6. Външният фактор

Съветският фактор в проблема с обгазяването на Русе се намесва и в гражданския протест. На последния внушителен митинг една друга русенка, майка на 6 деца, Мария Варамезова чете писмо до Михаил Горбачов (Антонова, Каменова 2008: 234). На нея кореспондентът в България на в. "Правда", органа на КПСС, Леонид Жмирьов на 7 март 1988 г. посвещава очерк „Сердце матери". Варамезова, от своя страна, го кани на прожекцията на филма „Дишай" (Антонова, Каменова 2008: 236).

До съветския лидер е изпратена и телеграма от митингуващите чрез Националния комитет за защита на мира. Същата телеграма е подадена и до Световната здравна организация чрез посолството на Швейцария, както описва картината на последния русенски протест кореспондентът на БТА от Русе Пламен Атанасов (Антонова, Каменова 2008: 55).

Извод за значението на съветския фактор за ескалацията на напрежението може да се направи и като се анализира срещата на Живков с Едуард Шеварднадзе на 29 март 1988 г. в Бояна. Живков се оплаква на съветския външен министър, че писанията в съветската преса по отношение на обгазяването на Русе и бездействието на българските власти благодарение на кореспонденциите на Леонид Жмирьов, Чаушеску възприема като поръчани от българското ръководство. В тях той вижда българо-съветски заговор срещу себе си и още повече втвърдява позицията си, че от Гюргевския бряг подобно заразяване на въздуха е изключено. Нещо повече, той втвърдява позицията си по други спорни българо-румънски спорове - най-вече по отношение на историческото минало. Така, въпреки протестите на българските власти, румънците разрушават сградата на българското училище в Букурещ, което е българска светиня, в която е била печатницата на Л. Каравелов и Хр. Ботев. Тези задкулисни проблеми споделя Т. Живков пред съветския външен министър Едуард Шеварднадзе с молба да не се пише в СССР по въпроса, за да може по-спокойно да се преговаря с румънците. Той е съгласен да бъде самият той критикуван от съветските медии, но не и да се затяга този екологичен българо-румънски спор (Марчева 2004: 80). Тази молба трябва да подсказва защо централната власт в България толкова упорито забранява публично да се пише и говори за Русе. Това обяснява и защо на 15 ноември 1987 официозът в. „Работническо дело" за пръв път публикува информация за обгазяването на Русе без да споменава причинителя на замърсяването, а на 21 и 22 февруари 1988 г. Секретариатът на ЦК на БКП взема решение да не се публикува и излъчва информация по екологичните проблеми на Русе, въпреки че дотогава са вземат няколко решения по екологичните проблеми на страната (Антонова,

Каменова 2008: 232-235). Отговорът на съветският външен министър, че в СССР пресата е освободена от цензурата и не може да ѝ се заповядва е доста красноречив за ролята на съветския фактор в тази история. Не случайно Живков го парира с наблюденията си, че в ГФР по време на неговото посещение през лятото на 1987 г. не са допуснати никакви критични материали за България или Съветския блок, което говори, че властта дори в демократичните страни може да контролира пресата (Марчева 2004: 80). Съветският отговор показва, че Кремъл иска да използва всяка проява на недоволство, за да дискредитира Живков, а защо не и Чаушеску и по-лесно да ги замени с нови лидери. Дори с цената на затягане на решението на екологичния спор между тях.

Тези сложни вътрешно и външнополитически игри в София, Букурещ и Москва остават скрити за русенската и въобще българската общественост.

3.7. Политизация на протеста

Политизацията на протеста е добре описана в съществуващата литература. Известни и не толкова известни философи, журналисти, учени, археолози, кинодейци подеват борбата с властта за спасяването на Русе, която води до неизбежната политизация на протеста. Защото властта търси начини да противодейства по различни канали на най-активните и изявените чрез сплашване, следене, изключване от партията, дискредитиране (Баева 2001: 233- 243).

Така докато властта готви проекто-решение на МС по екологичните проблеми, във в. „Народна култура“ от 12 февруари 1988 г. е публикувано Писмото-призив на Съюза на българските художници „Вик за Русе“, а на 18 февруари в. „Литературен фронт“ обнародва статията на Руденко Йорданов „И всяко вдишване е едно проклятие“. За да се стигне до „генералната репетиция“ за основаването на клуба за защита на Русе по време на честване на 19 февруари в Дома на киното, организирано от Клуба на младите филмови дейци. Решението за създаване на клуба е обявено малко по-късно – на 25 февруари в Института по философия – БАН на профсъюзно събрание, на което присъстват М. Варамезова, Ц. Букурова и Д. Бобева. На 26 февруари в Института по социология при БАН на открито партийно събрание Мария Варамезова чете писмото си до Михаил Горбачов и до ЦК на БКП и кани всички на прожекцията на филма „Дишай“. И други институти и общественици се ангажират в алармирането или в подготовката на учредяването на комитета. На 6 март заседава Инициативен комитет (Стефан Гайтанджиев, Малина Петрова, Желю Желев, Георги Аврамов), а на 8 март 1988 – се образува Общонародния комитет за защита на Русе в Дома на киното след забранена от властта прожекция на филма „Дишай“ (Антонова, Каменова 2008: 236-237; Баева, 2001: 237).

Започва битката на неговите членове с властта вече не само по повод екологията в дунавския град, а като начало на политическо противопоставяне. Следва прочитане на обръщение за създаване на Комитета по време на

спектакля „Балкански синдром“ в Сатиричния театър от актьора Петър Слабаков, отказа за регистриране в съда на Комитета за защита на Русе, репресиите към членовете му, създаване на независимото движение „Екогласност“-Русе на 28 ноември 1989 г. На 22 декември 1989 г. за пръв път филмът „Дийшай“ е излъчен по БНТ (Антонова, Каменова 2008: 240; Баева, 2001: 234-243).

В битката с властта никой не обръща внимание, че през юли 1988 година заводът за хлор е спрял и е започнало неговото демонтиране. Целта на гражданския протест на русенските жители и на столичната интелигенция е постигната. Но тя вече не е достатъчна за обхванатото от революционна критичност и вдъхновено от репресиите над себе пробудено дисидентско движение в България.

Заключение

Анатомията на първия граждански протест в края на социализма в България и по-точно „случая Русе“ навежда на следните изводи:

Той възниква тогава, когато обществото е засегнато в най-дълбоките естествени, а не толкова граждански, права – правото на чист въздух.

Хората се самоорганизират, когато виждат или по-скоро не виждат действия на властта. Дипломатията на Живков за решаване на проблема с обгазяването, остава скрита за обществеността. Тя не може да разбере и истинските мотиви на външния фактор - в лицето на Горбачов да използва обгазяването за политическа смяна на стария лидер. Но без съмнение българите са окужани за протеста си от общата слабост на политическия режим на социализма, проявил се като политика за неговото реформиране, зададена от Кремъл от 1987 г. насетне и наречена „гласност“ и „перестройка“.

Главните организатори са жени – майки, колежки, приятелки. Те следват силния си майчински инстинкт и в негово име протестират. Така се оказва, че те продължават традицията жените в България да са на преден план в гражданските протести. Такива са карловските вдовици, които посрещат в Пловдив европейските дипломати дошли да пишат Органическия устав на Източна Румелия. Жени са изтикани на преден план при селските бунтове срещу кооперирането.

Жените използват съществуващите в обществото канали, за да организират протеста, както официалните – старите си връзки с предприятия и благословията на профсъюзите, както и неофициални – роднински и приятелски връзки с партийната секретарка, с хора от МВР.

Но щафетата на гражданския протест и неговото прерастване в политически поемат интелигентите от София, тези, които имат много по-големи възможности за въздействие – чрез силата на художествените изразни средства, чрез силата на изкуството, чрез силата на такива институции като БНТ или Сатиричния театър. В тяхна полза е, че действат в политическия център, че имат подкрепата на централните средства за информация. Но най-вече се репресирани. Така гражданския протест става политически.

Литература

Антонова, Каменова 2008: Антонова, Веселина и Детелина Каменова, Демонтаж. Една балканска история от края на XX век, Русе: Авангард принт, 2008.

Баева 2001: Баева, Искра, Из историята на българското дисидентство - Общественият комитет за екологична защита на Русе и властта.- В: И. Баева, България и Източна Европа, С., 2001, 221-243

Марчева 2004: Марчева, Илияна. Съветският фактор в българското преустройство през втората половина на 80-те години на XX век: Гласността срещу Тодор Живков.- Минало, 2, 2004, 75-83.

Марчева 2009: Марчева Илияна. За субективния фактор в съветско-българските отношения по време на перестройката (1985-1989).- В: България между признателността и прагматизма, Сборник от материали на международна конференция, под. ред. на акад. Г. Марков, С.: 2009, 699-711

Марчева 2010: Marcheiva, Iliyana. Le relations bulgare-romaines des ans 1948 – 1989. Le coup d’oeil de Sofia (sur la base des archives bulgares). - in: Bulgarian Historical Review, 1-2, 2010, 102-135.

Тодоров 2012: Тодоров, Антоний. Елементи на политиката. Трактат върху политическото, С.: НБУ, 2012.